

WEIDEPALLEN: SUCCESVOLLE VINDPLAATSEN VOOR DE LEVENDBARENDE HAGEDIS

R.A.M. Tilmans, Kerkstraat 62, 6267 EE Cadier en Keer

De Levendbarende hagedis (*Lacerta vivipara*, JACQUIN, 1787) is één van de vier soorten hagedissen die Limburg rijk is. Volgens de Rode Lijst van Reptielen en Amfibieën in Nederland (CREEMERS, 1996) is de soort 'thans niet bedreigd'.

In dit artikel wordt het belang geschetst van weidepalen als biotoop voor deze hagedis en als inventarisatie-object voor de herpetoloog. Dan zal ook duidelijk worden dat nog lang niet alle voorkomens van de Levendbarende hagedis in Limburg bekend zijn.

BIOTOOP

De Levendbarende hagedis (figuur 1) kan een breed scala aan leefgebieden bezetten; de soort stelt relatief lage biotoopeisen (LENDERS, 1992). Er moet voldoende zonnestraling op de bodem zijn, een structuurrijke vegetatie, een enigszins vochtige bodem en er moeten voldoende vluchtmogelijkheden aanwezig zijn. De belangrijkste leefgebieden zijn heiden, venen, schrale graslanden, open plekken in bossen en bosranden (VAN DE

BUND, 1964; LENDERS, 1992). CREEMERS (1986) vond op de rand van heide en bos tot 500 exemplaren per hectare. LENDERS (1992) noemt verder wegbermen, hagen en houtwallen als biotoop. Opgaande begroeiing, zoals grote kruiden, struiken of bomen, maakt vaak deel uit van het biotoop. CREEMERS (1986) gaat ervan uit dat populaties in verschillende gebieden met elkaar contact (kunnen) hebben als het biotoop niet hagedisonvriendelijk is en de afstand niet meer dan één kilometer bedraagt.

JAARRITMIEK IN LIMBURG

De eerste mannetjes van de Levendbarende hagedis kunnen in februari worden gezien, de eerste vrouwtjes eind maart (LENDERS, 1992). Van eind april tot begin mei volgt de paartijd. Vanaf juni kunnen er drachtige vrouwtjes worden waargenomen. De juvenielen worden eind juli, begin augustus geboren. In oktober zoeken de dieren hun winterverblijf weer op. Juveniele Levendbarende hagedissen kunnen tot en met begin november worden waargenomen.

Door het iets warmere klimaat van Limburg wordt de kans vergroot eerdere en latere waarnemingen te verrichten dan in de rest van Nederland.

RODE LIJST

De Levendbarende hagedis is in het verleden als 'niet algemeen' of 'zeldzaam' ingeschat, hetgeen begrijpelijk is als ze wordt vergeleken met de echt algemene soorten zoals de Bruine kikker (CREEMERS, 1996). De soort is momenteel in iets meer dan 25% van alle uurhokken in Nederland vertegenwoordigd. Op basis van de gehanteerde criteria, gebruikt voor het opstellen van de Rode Lijst in 1996, wordt ze daarom gekwalificeerd als 'algemeen'. Ofschoon Creemers een sterke achteruitgang in de huidige situatie nog niet verwacht, zal een lichte daling van de presentie al vrij snel leiden tot plaatsing in de categorie 'kwetsbaar'.

VERSPREIDING IN (ZUID-)LIMBURG

De Levendbarende hagedis kan verspreid over heel Limburg worden aangetroffen, hoewel er een aantal duidelijke zwaartepunten in de verspreiding is aan te geven. De Meinweg, de Brunsummerheide en enkele peellrestanten worden als de belangrijkste leefgebieden van de Levendbarende hagedis

FIGUUR 1
De Levendbarende
hagedis (foto Henk
Heijligers).

FIGUUR 2

Leefgebied van de Levendbarende hagedis tussen de kern van Bemelen en groeve 't Rooth.

beschouwd, ofschoon dit kan samenhangen met de hoge inventarisatie-intensiteit (LENDERS, 1992).

In Zuid-Limburg wordt deze hagedis voornamelijk gevonden in de omgeving van hellingbossen en kalkgraslanden. De historische data doen vermoeden dat de soort in Zuid-Limburg in relatief grote aantallen voorkwam maar de laatste decennia sterk is achteruitgegaan (LENDERS, 1992; VAN WIJK, 1946).

De oorzaak is de sterke kwalitatieve en kwantitatieve vermindering van het biotoop van (helling)bossen en kalkgraslanden. Gesproken wordt van 'slechts enkele schamele restanten' van de eens zo uitgebreide populaties (LENDERS, 1992). Te intensief beheer heeft mogelijk bijgedragen aan het verdwijnen van de soort uit vele kalkgraslanden. Volgens LENDERS (1987) worden juist extensief beheerde kalkgraslanden gekenmerkt door het voorkomen van Levendbarende hagedissen. Het dier komt vaak tezamen met de Hazelworm voor in hetzelfde vegetatietype: vervilt grasland (LENDERS, 1983).

Het is bekend dat de toename van de Levendbarende hagedis op de Bemelerberg, begin jaren '80, het gevolg is van het kappen van het aanwezige struikgewas en het openen van de kruidlaag door begrazing (LENDERS, 1984). Hierdoor kregen de dieren meer zongeleghenheid. Omdat er tegelijkertijd ook plekken met een gesloten vegetatiedek bewaard bleven, konden de hagedissen hun vochtverlies beperken.

Karakteristiek voor de belangrijkste leefgebieden is verder de geaccidenteerdheid van het terrein (berg, groeve) die waarschijnlijk

een factor van belang vormt in het voorkomen van de soort in Zuid-Limburg (LENDERS, 1992).

Een belemmering voor de genetische uitwisseling van populaties vormt de versnippering door de dichte bebouwing in Zuid-Limburg en de aanwezigheid van wegen.

WEIDEPALEN ALS INVENTARISATIE-OBJECT

Op 10 mei 1997 werd bij toeval een tweetal Levendbarende hagedissen zonnend op een weidepaal ontdekt tussen de kern Bemelen en groeve 't Rooth (kilometerhok 62-21-42). De weidepalen staan om een poel die aan de rand ligt van een weide bij een viersprong (zie figuur 2). Op 6 juni werden op dezelfde locatie, eveneens op weidepalen, weer hagedissen aangetroffen. Onder de vier hagedissen die werden gezien bevond zich in ieder geval een mannetje en één hagedis die een poot miste. Tenslotte werd deze plek nog eens op 2 augustus bezocht. Ook nu werden 4 hagedissen zonnend op weidepalen waargenomen. Aangezien de begroeiing het hout steeds meer bedekte, is wat kreupelhout op het gras naast de poel gelegd. Binnen vijf minuten werd hiervan dankbaar gebruik gemaakt door een hagedis om te zonnen.

In de omgeving van de Riesenbergrug (zie figuur 3) werd op 16 augustus, opnieuw bij toeval, in spleten van en bovenop weidepalen een tiental Levendbarende hagedissen gevonden (kilometerhok 62-31-21). Opvallend was het

relatief hoog aantal juvenielen, maar liefst zeven. Een dag later zijn op dezelfde plek nog eens zeven (sub)adulten en acht juvenielen gevonden. In een weiland iets verderop werden eveneens op weidepalen drie hagedissen gezien, waaronder een mannetje en een juveniel.

Op 18 augustus zijn de weidepalen bij de noordelijke uitlopers van het Savelsbosch (kilometerhok 62-21-51) geïnspecteerd. In een holte van een paal werd een volwassen exemplaar gevonden dat 1 september weer in deze holte werd gezien. Op 16 en 18 september werd een vrouwtje waargenomen in een tegenoverliggende weidepaal.

Zo'n 100 meter verder van deze locatie hield zich op 18 augustus een juveniel dier op aan de voet van een weidepaal, direct langs een voetpad met een tourniquet. Op de plaats waar dit juveniele dier was gevonden, werd op 1 september een volwassen exemplaar op een paal gezien, evenals een volwassen exemplaar op balen stro die voor het hekwerk waren gelegd.

In 1989, 1990 en 1991 zijn hier ook Levendbarende hagedissen op, onder meer, weidepalen gevonden (mond. med. T. van den Broek).

Alle genoemde waarnemingen zijn verricht tussen 13.00 en 18.00 uur. Buiten deze uren is niet gericht naar hagedissen gezocht.

Na 18 september zijn ondanks herhaaldelijk zoeken op genoemde locaties geen Levendbarende hagedissen meer gevonden.

Behalve het dagdeel waarin de hagedissen werden gevonden hebben de drie locaties waar de waarnemingen werden verricht een aantal aspecten gemeen. Alle waarnemingen werden gedaan op of in weidepalen. Als de zon scheen zaten de hagedissen op de weidepalen. Als de zon een tijdje achter de wolken verdween, kropen de hagedissen in spleten van de palen. Op weidepalen die tussen de middag in de schaduw stonden werden geen hagedissen waargenomen.

Uit de literatuur zijn niet veel van dit soort waarnemingen bekend. Voor Limburg beschrijft alleen VAN DEN MUNCKHOF (1982) het voorkomen van Levendbarende hagedissen op weidepalen. Hij nam waar hoe de dieren hun ribben breed uitzetten om zoveel mogelijk profijt te hebben van de zonnestraling.

FIGUUR 3
Weidepalen, mini-biotopen voor de
Levendbarende hagedis (omgeving
Riesenberg).

Het biotoop bij de drie locaties vertoont de volgende overeenkomsten. In de directe nabijheid van de palen is sprake van een berm- en kruidenrijke vegetatie die enkele decimeters hoog reikt. Weidepalen waar geen dieren werden gezien stonden vaak verder van (helling)bos af, hadden slechts een geringe kruidenvegetatie aan de voet van de paal of te weinig spleten waarin de soort zich kan verschuilen.

In de vegetatie vertoefden veel insecten, waaronder sprinkhanen, en spinnen. SPARREBOOM *et al.* (1981) noemen spinnen als een belangrijke voedselbron van hagedissen. Aan de voet van de palen voelde de vegetatie veelal vochtig aan. Opvallend was dat met name juvenielen bij gevaar op deze plekken de grond inkroepen.

De weidepalen zelf zijn vaak oud en verweerd en vertonen bovenop en opzij spleten waarin de hagedissen zich kunnen verschuilen voor predatoren of om een koel (in de zomer) of juist droog of warm (herfst) plekje op te zoeken. Ook de palen die VAN DEN MUNCKHOF (1982) vond waren erg verweerd. Geen van de palen waarop hagedissen werden aangetroffen zijn voorzien van carbolineum of andere stoffen bedoeld om het houtwerk tegen verrotting te vrijwaren. Opvallend is verder dat het terrein in de omgeving van de weidepalen geaccidenteerd is, hetgeen overeenkomt met LENDERS' (1992) constatering. Hellingbos is in alle gevallen binnen een straal van 100 meter te vinden. Met STRIJBOOSCH (1981) kunnen we inderdaad spreken van typische 'randzone-dieren'. Ook Van den Munckhof vond veel Levendbarende hagedissen bij overgangssituaties tussen vegetaties met een geringe hoogte en vegetaties met een grotere hoogte. Opmerkelijk is ook dat de locaties direct gelegen zijn aan onverharde paden (Riesenberg en Savelsbosch) of verharde wegen (nabij 't Rooth).

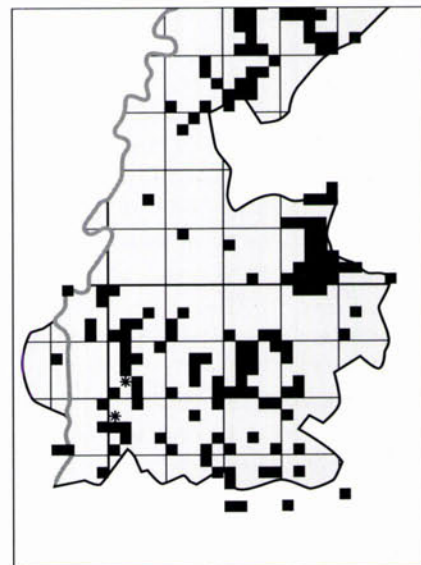
NIEUWE VINDPLAATSEN

Na het raadplegen van het gegevensbestand van het Natuurhistorisch Genootschap bleek dat het bij de locaties van de Riesenberg en nabij Bemelen om nieuwe vindplaatsen van

de Levendbarende hagedis ging. In de kilometerhokken van beide vindplaatsen zijn zelfs in het verleden in het geheel geen Levendbarende hagedissen waargenomen. Vreemd genoeg staat de soort wel genoemd op een voorlichtingspaneel van Staatsbosbeheer bij de Riesenberg.

Aangezien hagedissen een afstand van één kilometer kunnen overbruggen (CREEMERS, 1986) wordt niet uitgesloten dat de populatie nabij Bemelen in verbinding staat met populaties uit 't Rooth of de Mettenberg. Het kan ook een restpopulatie betreffen die door het grote aantal wegen geïsoleerd is komen te liggen van de andere populaties.

In figuur 4 staan de nieuwe en reeds bekende vindplaatsen voor Zuid-Limburg afgebeeld.

FIGUUR 4
Overzicht van kilometerhokken in Zuid-Limburg
waarin de Levendbarende hagedis is
waargenomen (* is nieuwe vindplaats, 2x)
(1980-1997).

CONCLUSIE

De beschreven waarnemingen en de biotoopvoorkeur van de Levendbarende hagedis zoals weergegeven door diverse auteurs leren het volgende. Een verhoogde trefkans op *Lacerta vivipara* wordt geboden in het geval van oude verweerde en schaduwvrije weidepalen met boven en/of opzij spleten, een rijke en hoog opgaande kruiden- en/of bermvegetatie en de aanwezigheid van bos binnen een omtrek van circa 100 meter.

Uit de waarnemingen beschreven in dit artikel blijkt dat het zoeken naar Levendbarende hagedissen in weidepalen een geschikte en eenvoudige inventarisatiemethode kan zijn

om 'witte kilometerhokken zwart te krijgen'. Aangezien meerdere collega-herpetologen niet op de hoogte zijn van deze methode, is het niet uitgesloten dat de Levendbarende hagedis algemener in Zuid-Limburg is dan nu wordt aangenomen.

De waarnemingen vragen ook een reactie op het beheer van de biotopen in de omgeving van weidepalen. De palen die in veel gevallen de plaats van houtwallen of veewerende boschages hebben ingenomen, hoeven niet zo ecologisch arm te zijn als ze misschien op het eerste gezicht ogen. Nadat is vastgesteld dat

FIGUUR 5

Door in hellingbos selectief bomen te kappen ontstaan ideale biotopen voor Levendbarende hagedissen en Hazelwormen, zoals hier bij de Riesenbergr.

Natuurbehoud Cadier en Keer zeer erkentelijk voor hun enthousiaste bijdrage aan de zoektocht naar de Levendbarende hagedis.

weidepalen hagedissen bevatten zou aan natuurbeherende instanties en boeren geadviseerd kunnen worden de weidepalen niet te 'verduurzamen' met middelen als carbolineum, te vervangen door plastic of betonnen paaltjes, palen met schrikdraad of nieuwe palen zonder schuilmogelijkheden voor deze dieren. Daarnaast dient het beheer in de directe omgeving van de palen en tussen deze palen en het aangrenzende bos extensief van karakter te zijn. Dit laatste hoeft niet lastig te zijn. Men kan immers niet makkelijk bij de palen komen om het gras te maaien.

Het voornemen bestaat om in de nabije toekomst een aantal witte kilometerhokken van Zuid-Limburgse gemeenten te inventariseren op het voorkomen van deze 'weidepaal-hagedis'. Daarbij zal speciaal gelet worden op de aanwezigheid van dit soort specifieke biotopen. Belangstellenden kunnen zich in verbinding stellen met de auteur.

NASCHRIFT

In de herfst van 1997 is de vindplaats nabij Bemelen aan de wegzijde gemaaid. Daarbij werd de kruidlaag in één keer overal weggehaald. Ondanks dat de locatie dit jaar herhaaldelijk onder gunstige weersomstandigheden werd bezocht is er geen Levendbarende hagedis waargenomen. Dit hoeft niet te betekenen dat de populatie hier is verdwenen maar de intensieve maaiwerkzaamheden in het najaar hebben de dieren waarschijnlijk geen goed gedaan. De schuilmogelijkheden voor de dieren werden mogelijk te beperkt,

zeker gezien de kleine oppervlakte die het biotoop sowieso al heeft. Als de maaiwerkzaamheden machinaal hebben plaatsgevonden is de kans groot dat hagedissen daar letterlijk het slachtoffer van zijn geworden. Tegelijkertijd mag het beheer ook niet te extensief te zijn. Als de kruidlaag de weidepalen overwoekert, verdwijnt namelijk de mogelijkheid voor hagedissen om te zonnen.

De locatie bij het Savelsbosch is dit jaar eveneens herhaaldelijk bezocht en wederom met succes. Behalve op dezelfde weidepalen als een jaar geleden, zijn nu ook op andere weidepalen verspreid over een groter gebied hagedissen waargenomen.

De omgeving van de Riesenbergr is alleen in april bezocht. Door het koude weer werden wellicht geen dieren gezien. De verwachting is dat dit bij een volgend bezoek anders zal zijn. Staatsbosbeheer heeft namelijk een aantal bomen op de helling van de Riesenbergr gekapt (figuur 5). De open plekken die hierdoor zijn ontstaan en het vele hout dat daarbij is blijven liggen vormen ideale plekken voor de Levendbarende hagedis om zich in de zon te koesteren.

DANKWOORD

Voor de totstandkoming van dit artikel dank ik Tim van den Broek, Rob Gubbels, Bart Graatsma, Ton Lenders en Erik Meijs. Henk Heijligers ben ik dank verschuldigd voor het beschikbaar stellen van zijn dia van een Levendbarende hagedis. Verder ben ik de leden van de werkgroep 'Amfibieën en Waterdieren' van de Vereniging tot

SUMMARY

FENCING POSTS IN MEADOWS AS BIOTOPES FOR THE VIVIPAROUS LIZARD

This article describes the importance of fencing posts as biotopes for Viviparous lizards, which can be used to facilitate inventories. As these biotopes are often overlooked, the species might be present in many more locations than are known at present. Some management suggestions are made to preserve this special biotope.

LITERATUUR

- CREEMERS, R.C.M., 1986. Zeven jaar onderzoek aan *Lacerta vivipara* en aan *Lacerta agilis* op 'De Hamert': oecologische karakteristieken. Verslag 263 Afdeling Dieroecologie, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- CREEMERS, R.C.M., 1996. Bedreigde en kwetsbare Reptielen en Amfibieën in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode lijst. Publicatiebureau Stichting RAVON, Nijmegen.
- LENDERS, A.J.W., 1983. Reptielen en amfibieën: 452-454. In: D.C. van Schaik, red. De Sint Pietersberg. Met een aanvullend gedeelte van 1938-1983. Thorn: EF & EF B.V. (heruitgave van van Schaik, 1938).
- LENDERS, A.J.W., 1984. Reptielen en amfibieën van de Bemelerberg, vroeger en nu. In: De Bemelerberg. Een bundel artikelen over de natuur- en cultuurhistorische betekenis van een droog schraallandreservaat in Zuid-Limburg, 62-65. Hillegers, H.P.M., red. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Reeks XXXIV, aflevering 1-5.
- LENDERS, A.J.W., 1987. De gladde slang (*Coronella austriaca* Laurenti, 1768), een typische vertegenwoordiger van kalkgraslanden? Natuurhistorisch Maandblad 76 (3): 50-52.
- LENDERS, H.J.R., 1992. Levendbarende hagedis. In: J.E.M. van der Coelen (red.), 1992. Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg: 219-232. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Stichting RAVON; Maastricht, Nijmegen.
- MUNCKHOF, P. VAN DEN, 1982. Reptielen in Noord- en Midden-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 71 (4): 72-80.
- SPARREBOOM, M. (RED.), 1981. De amfibieën en reptielen van Nederland, België en Luxemburg. Balkema, Rotterdam.
- STRIJBOSCH, H., 1981. Bosrand en fauna. Limburgs Landschap 30, p.12-14.
- WIJK, D.P. VAN, 1947. Herpeto-geografische dienst. Verslag over de ingekomen opgaven in de jaren 1945 en 1946. Bijlage Lacerta april 1947: 1-4.